

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ
ТОМ ТРЕТИ

ВРЪЗКИ МЕЖДУ ДВЕТЕ СТРАНИ НА Р. ДУНАВ ПРЕЗ XIV в.
(Според един итинерарий от гр Брюж)

ВАСИЛКА ТЪПКОВА-ЗАИМОВА

Положението на т. нар. "Отвъддунавска България", т. е. владенията, които българската държава е имала на север от реката, бяха разглеждани многократно през последните две десетилетия¹. Нямам за цел да се спирам отново на проблемите, които бяха поставяни и обяснени подробно във връзка с административното и военно устройство на тези територии, както и на отношенията на българската централна власт — а след 971 г. и на византийската управленческа система — към този важен стратегически регион. Ще обърна внимание само на пътищата, които са продължавали да свързват двата бряга на реката в годините на турско-османското настъпление.

Преди повече от 30 години издадох в едно полско списание част от един пътепис, писан на латински език в гр. Брюж, Фландрия². Той е съставен в 1380 г., но е достигнал до нас в ръкопис от 1500 г. (cod. 13 от библиотеката на гр. Ганд). Понеже тази моя публикация не беше много познатя у нас, тук подхващам данните, които се намират в него, като прибавям и някои допълнителни бележки.

Аз се запознах с ръкописа по време на изложба на белгийски архивни материали в София. По-късно открих, че пътеписът бил издаден от известния полски географ Йоаким Лелевел в 1857 г.³ Пътеписът е имал за цел до ориентира поклонници, отиващи към Ерусалим, за пътищата, които тръгвали от родния му град Брюж, тогава известен търговски център. Има пътища, които водели към най-известните страни в Европа: Испания, Италия, Франция и пр. Някои завивали към Швеция, Норвегия, Карелия и Гренландия, за да дадат в последна сметка посоката към Ерусалим, защото Божи гроб бил основната цел на пътуванията, които посочвал итинерарият. Ето как изглежда частта на Долни Дунав според изданието на Лелевел (отляво са означенията на страните и селищата според ръкописа, а отдясно отъждествяванията, които предлага Лелевел):

BULGARIA	BULGDRIE
Helmstat	I Hermanstadt
Birbom	II
Merp	I
Nieuwemerc	V Tegovisk
Suppa	I
Vela	I
Rossy vel Jorgo	I Rouschtschuk Giurgievo
Castrum de cassano	I
Tirno	I Tirnava

TURCHIA	TURQUIE
Werdise	II
Grenboel	II Jamboli
Jschirtier	II Andrinopol, Iederne

GRECIA	GRÈCE
Sierlier	II Burtudisis?
Sorley	XV Tscherlou
Tiro	I Dercon s[ur]la Mer Noire
Constantinoble	I Constantinople

Лелевел идентифицира *Хелмщадт* с Херманщадт (дн. Сибиу). Това е град в Трансилвания, основан от саксонци през XII век. Преди него в итинерария стои Клаузенбург, град в Германия, който отстои на 115 км от Херманщадт. Мисля, че идентифицирането е правилно, защото пак в Германия има друг град Хелмщадт, който е на 35 км от Брунсвиг (Брауншвайг) и нашият автор вероятно е подведен от формата на това име, та я дава и на Херманщадт.

Бирбом не е идентифициран от Лелевел. Предполагам, че става дума за Рудбом или Рудбон във Влашко — име, което се среща в карти от XVII и XVIII век.

Мерп, пак във Влашко, остава неидентифицирано.

Ниевермерк е идентифицирано правилно с Търговеще във Влашко. То е просто превод (markt = пазар), още повече че самият съставител е посочил още един Неймаркт в Австрия.

Суна, неидентифицирано от Лелевел, е вероятно Супонещи във Влашко.

Вела, неидентифицирано от Лелевел, е вероятно Бела, вече на юг от Дунава. В картите от XVII и XVIII в. се среща често под формата "Вала". Имам предвид, че подмяната на звука "б" с "в" е често явление в средновековието, поради още

несигурните промени в произношението: напр. според Кекавмен, автор от XII в. $\beta\lambda\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\varsigma$ на български било $\beta\acute{o}\gamma\alpha\tau\omicron\varsigma$ = "богат"⁴).

Най-интересно е появяването на името *Русе*. Това е първото му споменаване в средновековието, доколкото ми е известно. Друг е въпросът за етимологията на името, т. е. дали трябва да се съгласим с Иречек, че то възниква от името Русион-град в Източна Тракия, защото Калоян бил преселил в Северна България голям брой население от онези райони, или пък следва да подкрепим предположението на Мутафчиев, че самите руси, които в XI—XII в. се настаняват в известен брой в Северна България, са могли да дадат името на града.

По-интересно е, че съставителят на итинерария поставя знак на равенство между Русе и Гюргево (vel- "или" на лат.). Знае се, че Гюргево се среща в документи от XIV в. Това би означавало, че името Русе се е давало първоначално на самото Гюргево и че е пренесено след това на юг от Дунава⁵.

Следва *Каструм* (т. е. "крепост") де Касано. Това е име, което пак е осмислено според други подобни. Има гр. Касано (Cassianum) в Италия на 25 км североизточно от Милано. Друг град със същото име се намира на 28 км на север от Бари. Дори и в самия итинерарий съставителят му е означил един град като "Св. Касиано" (St Cascino) между Флоренция и Сиена (стр. 297). Като български град евентуално тук би могъл да бъде посочен Разград (античният Абрит), чието име означава "укрепен град" и после на турски е било преведено с "Хисар". В картите от XVII в. мястото на Абрит е означавано на мястото на Разград.

След Касано идва *Търново*, с надпис "Тирно" вероятно поради отпадане на съгласната "в", както е и днес в местния диалект и контракция между двата звука "о".

Пътят от Русе до Търново е означен още у Шкорпил: минавал е по височините край л. Лом и долината на р. Янтра.

От Търново първото селище на юг е означено като *Вердиз*. Би могло на пръв поглед да се потърси идентификация с често срещаното по карти от XVII и XVIII в. Урдиза, но то е към брега на морето. Бих предложила евентуално Върбица или Твърдица, понеже и двете се намират в района на проходите, през които са минавали пътищата към Тракия. В такъв смисъл смятам, че и името *Гренбоел*, което идва след Вердиз, трябва да се идентифицира с Ямбол: пътят от Търново за Ямбол е минавал през Железни врата. Така го е идентифицирал и Лелевел.

Иширтиер, който идва след това, е отнесен от Лелевел на гр. Адрианопол — Одрин. Но по форма то изглежда твърде далеч от която и да е форма на името, Adrianoupolis.

Следва *Сирлир*, отъждествено от Лелевел с Буртудизус (Баба Ески, означавано в гръцките извори от X в. и като Булгарофигон), а подир това е означено *Сорли*, което според Лелевел е Чорлу. За тази локализация мисля, че не може да има съмнение. Но за отбелязване е, че итинерарият дава разстоянията между

градовете в пътни дни, които — ако се съди по римската традиция, са от по 30 км.⁶ Тук обаче намираме цифрата 15. Какво е това разстояние от 15 дни между Баба Ески и Чорлу? Очевидно има някакво обръкване и аз съм склонна да приема, че и двете названия Сирлир и Сорли се отнасят до един и същи град, именно Чорлу.

Накрая идва *Тиро*, отъждествено от Лелевел с Деркон на Черно море. Локализацията изглежда възможна, но би могло да се помисли и за отъждествяване с Атира (Буюк Чекмедже), недалеч от византийската столица.

Що се отнася до Константинопол, означен като Константинобол, не бива да ни учудва това изопачаване. То фигурира още във френските извори от XIII в., като Жофруа дьо Вилардуен и Роберт дьо Клери (гр. дума *πόλις* — град е преосмислена във френското прилагателно “noble”, лат. “nobilis” — “благороден”).

И тъй както е традиционно за автори, които произхождат от Западна Европа, а споменават географски области и градове, свързани с Византия и съседните ѝ земи, и тук намираме не малко изопачени имена, за които е търсена форма, която да се доближава до фламандския изговор, макар и итинерарият да е писан на традиционния за времето латински език.

За нас са важни не само имената на селищата, но и географско-административното определение на земите от двете страни на Дунав. Като “Турция” е означена областта, която се простира приблизително на юг от Стара планина и покрива Източна Тракия. Очевидно съставителят има предвид положението след походите на султан Мурад през 1365—1370 г., когато част от Диагоналния път е вече окупирана⁸. Затова са търсени по-малките пътища в свободната зона между Дунав и Стара планина, а оттам е следвана посоката към византийската столица, която е все още свободна (затова и този район е означен като “Гърция”).

Най-интересна е географската площ, която се дава на България. Налице е центърът Търново, а *земите, означени като “България”, се простират до Трансилвания*.

Известно е, че през XIV в. е налице самостоятелна Румънска държава. Същевременно данните от нашия итинерарий дават основание да се обърнем и към един друг документ, който е от началото на XIV в. Става дума за фрагменти от едно “Описание от анонимен автор на Източна Европа”, съставено през 1308 г. според издателя му О. Горча⁹. В “Описанието” се казва, че “България е голяма империя” със столица Видин, където управляват “императори”, които се наричат Шишмановци. След като се дава кратка картина на богатствата на тази земя и за икономиката ѝ, се казва, че р. Дунав “тече през средата ѝ”. На това описание е посветил статия Д. Дечев, който смята, че данните от “Описанието” се отнасят за първото българско царство¹⁰. Половин век след това на “Описанието” посвети свое изследване И. Божилов¹¹, който с основание отбелязва, че то е ценен паметник за българските отвъндунавски владения. Божилов обръща внимание

и на едно изречение на Никифор Григора за владенията на Михаил Шишман “*τῶν ἐντὸς Ἰστροῦ Βουλγάρων*”, т. е. “на отсамната страна” (на юг) от Дунав, което се противопоставя на евентуални владения “на отгатышната страна на Дунав”. След подробен анализ И. Божилов стига до заключението, че е възможно да става дума за български земи например на запад от Оршова до устието на Дунав, които евентуално са влизали в българските владения по време на Теодор Светослав (той дава за пример Маврокастро, което се намира на левия бряг на Дунав).

Мисля, че е трудно да се говори за действителни български владения на север от Дунав през XIV в. (с изключение на някои черноморски градове, какъвто е посоченият по-горе пример с Маврокастро). Това се отнася особено за Трансилвания, за която става дума в нашия итинерарий. Но тук има нещо, което не е по-маловажно: то е традицията, която продължава да съществува в представите на хората за отвъндунавска България. И както се вижда, тази традиция е много трайна.

БЕЛЕЖКИ

¹ За по-отдавнашните изследвания вж.: Тъпкова-Займова, В. Долни Дунав, гранична зона на византийския Запад (Към историята на северните и североизточните български земи, края на X—XII в.), С., 1976 (библ.); Божиков, И. Анонимът на Хазе (България и Византия на Долни Дунав в края на Х в.), С., 1979 (библ.). По-важните от новите изследвания съм посочила в: Търкова-Займова, V. L'administration byzantine au Bas Danube (fin du Xe—XIe s.). — in: Byzantium and its Neighbours (from the Mid-9th till 12 Centuries), Prague 1993, p. 95.

² Търкова-Займова, W. Noms de Lieux Bulgares dans un itinéraire brugeois du XIVe siècle. — *Onomastica, Rocznik VI*, 1960, 111—119. Търкова-Займова, *Variorum Reprints*, London, 1979, N°XXIII.

³ Изданието на итнерария вж. у: Lelewel, J. Itinéraire brugeois de la fin du XIVe s.: Géographie de Moyen Age, étudiée par J. Lelewel, Bruxelles 1857, 281—308.

⁴ Вж. примерите: ГИБИ, VII, София 1968, с. 12.

⁵ Мутафчиев, П. Произходът на Асеновци. — *Македонски преглед*, IV, кн. 4, 1928, 29—30.

⁶ Вж. ЛИБИ, I, 1958, с. 30. За пътя от Търново през Стара планина и Източна Тракия вж. напр. Аянов, Г. Стари пътища и селища. — *ИАИ*, XV, 1946, с. 96, сл. Според римските итнерарии разстоянието между Буртудизус (Баба Ески и Цурулум (Чорлу е от 34 мили, т. е. около 50 км. Вж. ЛИБИ. Цит. съч., с. 21).

⁷ Разновидни форми на името Чорлу, Константинопол и пр. вж. напр. в: *Natalis de Wailly*. *Geoffroi de Villihardouin*, Paris 1888, Index. В картографията от XVI—XVII в. името Чорлу се среща също в различни форми.

⁸ Вж. общо Матанов, Х. и Михнева, Р. От Галиполи до Лепанто (Балканите, Европа и османското нашествие, 1354—1571), Д., 1988, с. 32 сл.; Тютюнджиев, И. и Павлов, П. Българската държава и османската експанзия (1369—1422). Велико Търново 1992, с. 6 сл.

⁹ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis, "Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bochemia" anno MCCCVIII exarata, ediditq. praefatione et adnotationibus instruxit Dr. Olgierd Górca, Cracoviae 1916.*

¹⁰ Дечев, Д. Едно средновековно описание на българските земи. — *ГСУ, ифф*, XIX, 4, 1923, 1—42.

¹¹ Воژیлов, I. Zur Geschichte des Fürstentums Vidin. — *Byzantionobulgarica*, IV, 1973, 113—119.

РОДЪТ НА СТОЯН ПРОЧЕЛНИК — СТАР БЪЛГАРСКИ БОЛЯРСКИ РОД В МОЛДОВА ПРЕЗ XIV—XV В.?

ПЛАМЕН ПАВЛОВ

Проблемът за произхода и характера на т. нар. Дунавски княжества /Влашко и Молдова/ с оглед на позициите и ролята на Второто българско царство на север от Дунав е колкото стар, толкова и дискуссионен и неясен в своите детайли¹. Без съмнение отсъствието на достатъчно преки извори, особено такива, които да са свързани с централната или провинциалната администрация на българската държава, в случая е почти непреодолима трудност. За щастие времето е пощадило голяма част от актовия материал на самите княжества, особено на княжески двор в Молдова². Със своя български език, българо-византийска терминология, славянска /т. е. българска/ топонимия и антропонимия тези грамоти са ярки свидетелства за българското присъствие и влияние, за специфичната етническа и езикова ситуация в някогашните отвъддунавски владения на България. Най-ранните молдовски документи обаче датират от време, в което българската държава пада под ударите на османските турци, а влиянието ѝ в Молдова практически е ликвидирано³. От друга страна, това влияние е оставало в съвсем близкото минало, за да е необходимо то да бъде изтъквано изрично — да речем, от гледна точка на приемствеността между молдовската или влашката върховна власт с по-старите български структури в региона. Сложният баланс от интереси на "великите сили" по Долни Дунав /Унгария, Полша, татарите и османците/ също съдействат за бързата "еманципация" на двете държави⁴, носещи все още българското название "воеводства", за поемането на пътя на самостоятелното им развитие. И все пак българското начало на държавния живот е личало в много детайли, някои от които са предмет на изследване в настоящите кратки бележки. Старите връзки с България са предпологали и добра основа за влияние и взаимодействие в следващите векове, което също ще бъде засегнато накратко без претенции за категорично решаване на повдигнатите въпроси.

Името на Стоян Прочелник /или "Прочелник Стоян"/, както и на неговите потомци, се споменава сред елита на молдовска знат в продължение на повече от един век. Най-подробни сведения за него обаче са дадени в една грамота на